

Irena Matus

Katedra Kultury Białoruskiej
Uniwersytet w Białymstoku

KLASZTOR W SUPRAŚLU (OD UNII DO PRAWOSŁAWIA)

Key words: Romanization, Monastery, Union Church, Orthodoxy

Monaster w Supraślu został ufundowany jako prawosławny w końcu XV wieku przez Aleksandra Chodkiewicza. Mnisi zajęli opozycyjne stanowisko wobec synodu brzeskiego i unii. Dopiero w 1635 roku klasztor ostatecznie podporządkowany został unickim regułem¹. Z czasem stał się jednym z najznacniejszych ośrodków bazylianów w Rzeczypospolitej. Przed unią monaster był *stauropigią*, podporządkowaną patriarsze konstantynopolitańskiej, a w jej czasach nie podlegał władzy prowincjału.

Zakon bazylianów, jako jedyny, zdobył w Kościele unickim wyjątkową pozycję i pełnił szczególną rolę. Mnisi dostarczali Cerkwi unickiej liderów, kształcili elity intelektualne, prowadzili rekolekcje i misje, zajmowali się publikowaniem literatury religijnej. Z ich środowiska rekrutował się episkopat unicki [Radwan 2004, 15]. Zorganizowani na wzór zakonów łacińskich, mieli dobre podstawy materialne i prestiż społeczny, co pozwalało im na prowadzenie licznych szkół. Własne drukarnie i biblioteki dawały możliwość podnoszenia poziomu intelektualnego. Na przełomie XVIII i XIX wieku sami konwertyci²,

---

¹ Obecnie, tak jak pierwotnie, w Supraślu funkcjonuje monaster prawosławny. W 1984 roku utworzono Prawosławny Dom Zakonny, a w 1989 roku oficjalnie restytuowano Klasztor Męski Zwiastowania Najświętszej Marii Panny. W latach 90., w zmienionej sytuacji politycznej, Kościół prawosławny wystąpił o zwrot całości pomonasterskich budynków i decyzję taką jeszcze w 1993 roku otrzymał. Na skutek odwołań, przejął wszystkie zabudowania dopiero trzy lata później.

² Z analizy biogramów biskupów unickich w XVIII wieku wynika, że niemal dla wszystkich (z wyjątkiem wywodzącego się z prawosławia Bazylego Barlaama Szeptyckiego) decyzja o wstąpieniu do bazylianów wiązała się ze zmianą obrządku z łacińskiego na unicki. Wprowadzona później zasada, że do zgromadzenia przyjmowane były wyłącznie osoby stanu szlacheckiego, w praktyce sprawiła, że prawie wszyscy bazylianie wywodzili się z obrządku łacińskiego.

wywodzący się z kręgów szlachty polskiej obrządku łacińskiego, przysłużyli się najbardziej latynizacji i polonizacji Cerkwi unickiej.

W 1617 roku pierwsza kapituła generalna, która zebrała się w Nowogródku, zatwierdziła status zakonu bazylianów, opracowany przez metropolitę Welamina Rutskiego (1574-1637) i arcybiskupa Jozafata Kuncewicza (1580-1623), zafascynowanych jezuickim wzorcem, bezgraniczną lojalnością zakonników wobec przełożonych, a przede wszystkim dewizą „cel uświęca środki”. Welamin Rutski został generałem bazylianów. To za czasów Rutskiego, w wyniku jego działalności, prawie wszystkie monastery prawosławne siłą zostały zamienione na bazyliańskie, w tym i supraski [Hajduk 1995, 58]. W tym okresie w programach nauczania bazylianów nacisk kładziono jeszcze na język narodowy (ruski) [Sahanowicz 2002, 291]. W XVIII wieku język ruski i cerkiewnosłowiański zastąpiły polski i łacina.

Bazylianie przejęli wiele cerkwi i parafii dysponujących dużymi dobrami i funduszami. Do unickich nabożeństw wprowadzali łacińskie obrzędy i kazania w języku polskim. Utrzymywali wiele szkół, najzdolniejszych absolwentów wysyłali na edukację do Rzymu. Starali się przy tym nie dopuszczać do takiej oświaty duchowieństwa diecezjalnego [Орловский 1903, 29-30]. Podporządkowanie sobie szkolnictwa duchownego było ważnym źródłem potęgi i siły oddziaływania bazylianów na unitów.

Zakon budował tożsamość Cerkwi unickiej. Przyszli hierarchowie, wychowani w kręgu kultury łacińskiej, stawali się jej nosicielami i obejmując katedry, pozostawali w kręgu intelektualnym i towarzyskim Zachodu [Wereda 2003, 19, 57-58], odchodząc tym samym od kultury ruskiej.

Od 1743 roku najwyższa władza w zakonie należała do kapituły generalnej, która wybierała przełożonego generalnego – protoarchimandrytę i jego konsulatorów, drugi szczebel władzy stanowili prowincjałowie i ich konsulatorzy, trzeci archimandrycy, którym podlegało kilka mniejszych placówek lub rezydencji [Radwan 2004, 75]. Tak naprawdę zwierzchnictwo nad zakonem sprawował protoarchimandryta, który jednocześnie pełnił funkcję archimandryty jednej z archimandrii. To on decydował o sprawach zakonu. Po ostatniej reorganizacji, na początku XIX wieku, na struktury zgromadzenia bazylianów składały się dwie prowincje, ruska i litewska. Liczne klasztory, archimandrie oraz rezydencje były równo pomiędzy nie podzielone. W 1803 roku zniesiono urząd protoarchimandryty. Pozostawiono tylko stanowiska prowincjałów. Prowincjał litewski rezydował w klasztorze w Torokaniach. W prowincjach odbywały się kapituły prowincjonalne (w prowincji litewskiej w klasztorze w Byteniu) i kapituła generalna.

Klasztory bazyliańskie były najczęściej fundowane i uposażane przez rody szlacheckie. Bazylianie uzyskiwali także dochody z dziesięcin, kapitałów i płynących z nich odsetek, rent oraz pracy poddanych. Ważnym źródłem dochodów, ale i środkiem wzmacniania pozycji, była typografia. Bazylianie posiadali drukarnie przyklasztorne: w Wilnie (rozpoczęła działalność jako

pierwsza, funkcjonowała z przerwami w latach 1628-1830), Poczajowie (powstała jako ostatnia, pracowała w latach 1732-1831), Supraślu (1695-1803) – te trzy działały najprężniej – oraz mniej znaczące, w Mińsku, Lwowie i Uniowie [Nabywaniec 2010, 163-164, 170]. W grupie monasterów dobrze zabezpieczonych finansowo znalazł się Supraśl. Był on jednym z najznacześniejszych ośrodków bazylikańskich [Mironowicz 1991, 128].

Archimandria w Supraślu została z czasem wyjęta spod władzy protoarchimandryty oraz spod jurysdykcji metropolitów kijowskich, a dzięki staraniom metropolity Leona Kiszki otrzymała 18 lutego 1716 roku przywilej wolnej elekcji archimandryty [Nabywaniec 2010, 166]. Archimandrii w Supraślu podlegała rezydencja bazylikańska w Warszawie, której metropolita Leon Kiszka w 1721 roku zapisał jako uposażenie dobra Strabla w województwie podlaskim. Rezydencję założono głównie w celu lepszej troski o interesy unitów w trybunale papieskim i w sądach nadwornych asesorskich, co wymagało stałej obecności w stolicy, oraz zapewnienia posługi duszpasterskiej unitom mieszkającym na stałe lub goszczącym przejazdem (podczas sejmów i podróży handlowych do Gdańska [Nabywaniec 2010, 169-170].

Za czasów Leona Kiszki, metropolity i archimandryty supraskiego, nastąpiło odrodzenie drukarni bazylianów w Supraślu. Drukarnia posiadała stałą manufakturę z własną papiernią, w której pracowało ponad piętnaście osób, zakonnicy i drukarze przyuczeni spośród poddanych dóbr klasztornych. Po synodzie zamojskim działalność szybko się zwielokrotniła, tłoczono książki do nabożeństw unickich zgodnie z nowymi zaleceniami. Z oficyny supraskiej w ciągu stu lat jej funkcjonowania wyszło 456 druków. Spośród tych wydań druki religijne stanowiły 35 proc., z czego ksiąg unickich było 45³. Zamknięto ją w czasach pruskich na żądanie władz, dążących do wyeliminowania konkurencji, co było prawdziwym ciosem dla zakonu. W 1804 roku klasztor zmuszono do sprzedania drukarni kupcowi Aronowi [Марозава 2001, 110-111; Cubrzyńska-Leonarczyk, 140-141].

Cerkiew monasterska w Supraślu została poddana latynizacji i polonizacji, nasilonej po synodzie zamojskim w 1721 roku. Proces ten objął nabożeństwa, wnętrza świątyni, obrzędy i samych bazylianów. Ogromne zmiany zaszły w ikonografii, w spojrzeniu na samą ikonę, która zatracala swój mistyczno-sakralny charakter, jaki jest nierozzerwalnym elementem prawosławnej obrzędowości. Można nawet mówić o wręcz barbarzyńskim traktowaniu kanonicznych ikon pisanych.

³ O drukarni bazylikańskiej w Supraślu pisali: M. Cubrzyńska-Leonarczyk. 1993. *Oficyna supraska 1695-1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów*. Warszawa; M. Cubrzyńska-Leonarczyk. 1996. *Katalog druków supraskich*. Warszawa; Z. Jaroszewicz-Pieresławcew. 1998. *Supraskie druki cyryliczne*, [w:] *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, Białystok; Z. Jaroszewicz-Pieresławcew. 2003. *Druki cyryliczne z oficyn Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVIII wieku*. Olsztyn; C. Марозава. 2001. *Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596-1839 гады)*. Гродна.

W Supraślu *starynnyje obraza* zostały zastąpione malowanymi na płótnie obrazami w stylu włoskim. Zdarzało się nawet, że miejsce ikon pisanych zajmowały papierowe. W formie dekoracji w ikonostasach pojawiły się rzeźby figuralne i putta. Datowany na 1644 rok trzykondygnacyjny ikonostas z Supraśla w trzecim rzędzie pomiędzy kolumnami miał ustawione rzeźby, a w kapitele wprowadzono putta. Owe rzeźby zostały usunięte dopiero w 1907 roku [Załęski 2010, 601, 605].

W wyniku latynizacji ze świątyni unickich usuwano ikonostasy. W obwodzie białostockim, w dekanacie bielskim pozostawiono je w pięciu cerkwiach, w białostockim zachował się tylko w świątyni klasztornej w Supraślu⁴. Było to dzieło sztuki na wysokim poziomie, za jego autorów uważano dotychczas mistrzów gdańskich, co w ostatnim czasie zweryfikowała Joanna Tomalska, której zdaniem ikonostas powstał w jednym z warsztatów w Wilnie [Tomalska 2010, 295]. Nie dotrwał do naszych czasów, zniszczony przez zajmujący po 1939 roku monaster oddział Armii Czerwonej [Załęski 2010, 587-610]. Za czasów biskupstwa Leona Jaworowskiego w 1829 roku w cerkwi klasztornej w Supraślu odnowiono ikonostas, złocenia i święte obrazy [Далматов 1892, 385].

Cerkiew klasztorną w Supraślu bazylianie wyposażyli w ołtarz główny według reguły łacińskiej z tabernakulum, trybularzem, mensą i monstrancją oraz ołtarze boczne, gdzie odprawiano msze ciche, zwanymi szeptanymi. Liturgię śpiewaną, zgodnie z tradycją wschodnią, zastąpiono mszą z muzyką instrumentalną, w związku z tym zainstalowano organy i zatrudniono organistów. Zainstalowano ambonę, konfesjonał, kropielnicę, wyposażono w dewocjalia łacińskie.

Zmieniano zasady celebrowania nabożeństw przez biskupów. Przy biskupie Jaworowskim w Supraślu pod koniec lat 20. XIX wieku nie było w ogóle diakona. Nabożeństwa odprawiano tak, jak dozwolano w obrządku łacińskim, funkcję diakona pełnił kapłan, a Mikołaj Dałmатов pisał, że w Supraślu przy nabożeństwie *sobornym* w czasie odpustów nawet *priczetnik* [Далматов 1892, 393].

Bazylianie do 1793 roku prowadzili misje, zwane ludowymi, zbliżone do działalności misyjnej jezuitów. Jeden z protokołów misji, autorstwa misjonarza bazylianina Tymoteusza Szczurowskiego, wydany drukiem po polsku w 1792 roku w Supraślu, opisuje taką misję na Podlasiu, w katedrze w Białej, gdzie wówczas znajdowały się relikwie św. Jozafata Kuncewicza [Marceluk 2012, 73].

Bazylianie supрасcy prowadzili także działalność misyjną wśród bardzo nielicznych prawosławnych. Takim przykładem jest Zabłudów w posiadłościach Radziwiłłów. Dobra zabłudowska w XVIII wieku przeszły we władanie rzymskokatolickiej linii rodu. Pod koniec XVIII wieku prawosławna pozostała tylko

⁴ LVIA Vilnius, ф. 634 Литовская Греко-Униатская Консистория, оп. 1, д. 4 Дело о усиройстве церквей, к. 67-69 Ведомость о усиройстве церквей Белостокского Благочиния 4 VI 1837 г.

klasztorna świątynia. W 1762 roku Michał Kazimierz Radziwiłł ufundował przy kościele rzymskokatolickim w Zabłudowie misję bazylikańską (było to utrzymanie dla dwóch bazylianów), którzy przybyli z Supraśla na św. Jana Chrzyciela. Celem misji było nawrócenie na unityzm *schizmatycką sektą zarażonych*. Misja okazała się nieskuteczna [Czyżewski 2010, 387]. Podobny cel przyświecał założeniu filii misyjnej bazylianów supraskich klasztoru w Drohiczynie.

Latynizacja i polonizacja zakonu bazylianów zacierała granice pomiędzy katolicyzmem greckim (unickim) i łacińskim. Stąd bazylianie podejmowali także działalność duszpasterską w parafiach łacińskich, na dworach szlacheckich i magnackich, jako kapelani, obsługując ich kaplice i oratoria [Nabywaniec 2010, 174].

Po trzecim rozbiorze Supraśl dostał się Prusom, które w 1797 roku utworzyły diecezję supraską, erygowaną przez papieża Piusa VI w marcu 1799 roku [Kumor 1998, 173-174]. Diecezja obejmowała 70 cerkwi i 3 męskie klasztory bazylikańskie [Орловский 1903, 22-23] z rezydencją w Warszawie. W czasach pruskich liczbę świąt, poza niedzielami, w kalendarzu liturgicznym zredukowano do dwudziestu. Jurysdykcyjnie diecezja supraska nie była związana z żadną metropolią, a podlegała bezpośrednio Stolicy Apostolskiej [Kumor 1998, 173-174].

Na mocy pokoju w Tylży w 1807 roku obwód białostocki z 59 parafiami unickimi oraz klasztorami w Supraślu, Kuźnicy⁵ (założony w 1743 r.) i Drohiczynie dołączono do diecezji brzeskiej. Utracono natomiast klasztor bazylikański w Warszawie [Wizytacje... 2009, 19-20], przyłączony do Rosji [Орловский 1903, 25-26].

Biskup Jaworowski zabiegał o ulokowanie w Supraślu brzeskich instytucji biskupich. Przeciwny temu był metropolita, faworyzujący białe duchowieństwo. Na centrum życia diecezjalnego wybrano Żyrowice. Biskup – nominat i archimandryta supraski Leon Jaworowski, mianowany teraz sufraganem brzeskim, otrzymał pozwolenie na pozostanie w Supraślu [Dobrowolski 2003, 27].

Parafia przy klasztorze supraskim powołana w czasach pruskich, w 1800 roku, skupiała wtedy 342 osoby dorosłe i 98 dzieci z Supraśla i okolicznych wsi. Początkowo posługę nieśli bazylianie. W połowie lat 20. XIX wieku, kiedy osada przyklasztorna liczyła już 250-300 mieszkańców, posługę duszpasterską Leon Jaworowski powierzył klerowi świeckiemu. Sakramenty świadczone wiernym obu obrządków⁶. Powołanie parafii rzymskokatolickiej konieczne stało się dopiero po 1839 roku [Dobrowolski 2003, 101-103]. Warto

⁵ Monaster w Kuźnicy został przekształcony w cerkiew parafialną z uposażeniem 119 rubli od państwa. Nie posiadał nadziału ziemi [Записки Иосифа Митрополита Литовского издания Императорскою Академією Наукъ по завещанию автора. 1883. Т. III, 461-462 i 470-471].

⁶ W 1825 roku pierwszym parochem parafii supraskiej został Ignacy Zalewski, wspierany od 1828 roku przez wikariusza Jakuba Ardeckiego [Dobrowolski 2003, 100-101].

wspomnieć, że decyzją konsystorza w 1849 roku zlikwidowano parafię supraską, rozdzielając wiernych do kilku sąsiednich [Далматов 1892, 419].

Bazylianie suprascy w okresie 1827-1836, pomimo zakazu świadczenia posług duszpasterskich, częściej sakramentów (ponad 60 proc.) udzielali łacinnikom z Supraśla i rzymskokatolickich parafii w Szudziałowie, Białymstoku i Wasilkowie niż unitom.

W czasach pruskich (kiedy istniała diecezja supraska) przy klasztorze w Supraślu działało seminarium, otwarte w październiku 1804 roku [Далматов 1892, 368].

17 stycznia 1828 roku II Departament Rzymskokatolickiego Kolegium Duchownego zdecydował o zamknięciu części bazyliańskich klasztorów. Do zamknięcia zakwalifikowano klasztory w Kuźnicy i Drohiczynie [Далматов 1892, 387].

W przededniu kasacji unii w 1838 roku w diecezji litewskiej istniało trzynaście monasterów, sześć funkcjonowało wyłącznie jako monastera, a siedem miało status parafii, w grupie tej był i Supraśl. Parafia monasterska w Supraślu skupiała 446 wiernych, w klasztorze przebywało 8 zakonników i był 1 pokutnik. Klasztor posiadał spory kapitał i dochody. Fundusz otrzymywany z tytułu majątków, nieruchomości i dziesięcin wynosił 3312 rubli 27 kopiejek, a zabezpieczenie nieruchomości *imieniem i annuatą* oszacowano na 16 382 ruble 25 kopiejek⁷. Służbę cerkiewną nieśli zakonnicy⁸.

Zanim powstało seminarium w Żyrowicach, bazylianie z metropolitą Bułhakiem i prowincjałem Cezarym Kamińskim próbowali przeforsować jego lokalizację w Supraślu. Sprawa utworzenia seminarium przeciągała się i ostatecznie została odrzucona. Seminarium diecezjalne rozpoczęło działalność w Żyrowicach w 1828 roku.

W Supraślu natomiast 1 września 1834 roku otwarto przyklasztorną szkołę powiatową dla synów duchownych [Орловский 1903, 84-85].

O jej powstanie zabiegał przed śmiercią biskup Leon Jaworowski. Józef Siemaszko przychylił się do prośby Jaworowskiego. Zbiegło się to w czasie z mianowaniem Nikodema Marcinowskiego zarządzającym klasztorem⁹. To jemu biskup Siemaszko zlecił zorganizowanie szkoły¹⁰. Kierownictwo placówką

⁷ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, 3665 Ведомость о белом духовенстве за 1838 год, к. 445-446 Ведомость о монашествующих мужского пола за 1838 г.

⁸ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 3665 Ведомость о белом духовенстве за 1838 год, к. 296-297 Ведомость о состоянии Греко-Унитских церквей и духовенстве за 1838 г. по Белостокской благочинии.

⁹ Józef Siemaszko był powściągliwy, jeśli chodziło o nadanie Nikodemowi Marcinowskiemu tytułu archimandryty. Uczynił zastrzeżenie – awans tylko po przeprowadzeniu remontu cerkwi i pomieszczeń klasztornych, zorganizowaniu szkoły duchownej, a także wprowadzeniu nabożeństw według obrządku greckowschodniej Cerkwi. Do czasu wypełnienia tego miał pozostać tylko zwierzchnikiem monasteru. *Записки Юсифа Митрополита Литовскаго изданья Императорской Академією Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. III, 29-31.

¹⁰ Nikodem Marcinowski urodził się w 1783 roku w rodzinie szlacheckiej w powiecie nowogródzkim. Ukończył szkołę średnią prowadzoną przez bazylianów, a potem Seminarium Główne przy

powierzono nowo mianowanemu inspektorowi Ignacemu Żelazowskiemu, dotychczasowemu inspektorowi szkoły w Kobryniu, po przejściu paromiesięcznej praktyki teologicznej przy *soborze* w Żyrowicach [Орловский 1903, 84].

Do Supraśla przeniesiono dwóch zakonników – *ijeromonacha* Benedykta Filipowicza z Kobrynia i *ijeromonacha* Jozafata Homolnickiego, natomiast ze szkół w Żyrowicach i Kobryniu wysłano po kilku uczniów pozostających na państwowym utrzymaniu, aby szkoła w Supraślu rozpoczęła działalność od razu ze starszym oddziałem. Konsystorz zobligowano do poinformowania duchowieństwa obwodu białostockiego i sąsiednich dekanatów o nowo otwartej placówce [Орловский 1903, 75].

Biskup Józef Siemaszko wizytował szkołę w sierpniu 1834 roku, jeszcze przed jej otwarciem [Орловский 1903, 84]. Kontrola wypadła bez zastrzeżeń. Pozytywnie ocenił zaangażowanie się w sprawę oświaty zarówno Nikodema Marcinowskiego, jak i inspektora Żelazowskiego. Po kolejnej wizytacji w 1837 roku biskup działalność placówki ocenił najwyższej spośród wszystkich tego typu placówek w obu diecezjach¹¹. W 1853 roku szkoła duchowna w Supraślu została przeniesiona do Grodna [Далматов 1892, 396].

Powiatowa szkoła przy monasterze w Supraślu cieszyła się dużym zainteresowaniem. W 1835 roku kształciło się tam 38 osób, przy ogólnym funduszu 17 405 rubli. W 1838 roku w szkole pracowało 5 nauczycieli i 2 inspektorów, a naukę pobierało 69 uczniów¹². Alumnów kształcono w kierunku znajomości wschodnich obrzędów i wychowywano w duchu sympatii do prawosławia. Latem 1834 roku, z polecenia biskupa Józefa, przy szkole powiatowej w Supraślu zorganizowano szkółkę parafialną. Ulokowano ją na piętrze budynku, gdzie mieszkał biskup [Орловский 1903, 85].

Restytucja prawosławia w diecezji litewskiej, w tym także w klasztorze supraskim, zgodnie z założeniami biskupa Siemaszki, była procesem długofalowym i poprzedzona została kilkuletnim okresem przygotowań. Dotyczyły one odlatynizowania wnętrz świątyni unickich, zmiany utensyliów łacińskich na greckowschodnie.

Zmiany wnętrza świątyni supraskiej cerkwi klasztornej rozpoczęto od urządzenia ołtarza zgodnie z obrządkiem greckowschodnim, likwidacją ołtarzy bocznych i zakazem praktykowania muzyki instrumentalnej. Stopniowo wprowadzano liturgie śpiewane.

Uniwersytecie w Wilnie z tytułem doktora filozofii. Był nauczycielem i kierownikiem bazylikańskiej szkoły powiatowej w Brześciu, następnie został przełożonym klasztorów w Róźnie i Brześciu. Po likwidacji tego ostatniego w 1830 roku osiadł w Supraślu, pełniąc funkcję zastępcy opata Leona Jaworowskiego. Zmarł w Supraślu w 1853 roku i tam został pochowany. Na jego grobie w 1875 roku została wzniesiona kaplica św. Pantelejmona.

¹¹ *Записки Иосифа Митрополита Литовского изданныя Императорскою Академіею Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. III, 69.

¹² LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 3665 Ведомость о белом духовенстве за 1838 год, к. 445-446 Ведомость о монашествующих мужского пола за 1838 г.

Na początku lutego 1837 roku dziekan białostocki Leon Markiewicz kolejny raz dokonał oceny sytuacji w swoim dekanacie. Potwierdził, że przed 1836 rokiem żadna z cerkwi unickich nie posiadała *diskosu, zwiezdicy, kopiji* ani *darochranitelińicy*. Cerkiew monasterska w Supraślu w 1836 roku już posiadała *diskos* i *zwiezdice*¹³.

Wszystkie cerkwie unickie korzystały z monstrancji, w których zwyczajem rzymskokatolickim przenoszono Święte Dary w czasie procesji¹⁴.

Pierwsze rozporządzenie w sprawie monstrancji wydał biskup Józef Siemaszko konsystorzowi 22 czerwca 1836 roku. Polecił on władzom diecezjalnym zobligowanie duchowieństwa diecezji litewskiej do dostarczenia wszystkich monstrancji do Żyrowic, skąd miały być przesłane do mennicy w Petersburgu. Za uzyskane ze sprzedaży pieniądze polecono zakupić *darochranitelińice*, które zamieniły dotychczas używane do przechowywania Świętych Darów cyboria. Natomiast pozostałe, znajdujące się przy cerkwiach, srebrne utensylia łacińskie proponowano zamienić na *diskosy* i *zwiezdice* [Орловский 1903, 95].

25 września 1836 roku konsystorz przypominał, aby znajdujące się w cerkwiach unickich monstrancje sprzedać lub przetopić na *darochranitelińice*, a tam gdzie one już były, na inne utensylia. Dotyczyło to wszystkich świątyń parafialnych i klasztorów. Rozporządzenie takie dostał przełożony klasztoru w Supraślu, Nikodem Marcinowski, 15 października 1836 roku, o czym poinformował konsystorz 20 października¹⁵.

Do września 1837 roku w całej diecezji litewskiej *znamienniki* były już w 760 cerkwiach¹⁶. Dziekan białostocki zamówił je i rozdał wszystkim cerkwiom, z wyjątkiem Siderki¹⁷. Jednak duchowni nie korzystali z ich powszechnie (z tego wniosek, że nie używano podczas Liturgii *prosfor*). Czyniono to zazwyczaj w *prazdniki* i *soboriki*, podczas wizyt dziekana i pod jego osobistym nadzorem. Natomiast pozostałe nabożeństwa dawnym zwyczajem odprawiano na hostiach, stąd *znamienniki* nie były wykorzystywane¹⁸. Stopniowo wycofywane formy opłatkowe.

¹³ LVIA Vilnius, 605, op. 1, 3665 Дело о дискосах, копьях, дарохранительницах, к. 186-187-188 Рапортъ Белостокскаго благочиннаго протоиерея Льва Маркевича в Литовскую Греко-Унитскую Духовную Консисторию от 5 II 1837 г.

¹⁴ *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданья Императорскою Академиею Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. III, 281.

¹⁵ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 2059 Дело о продаже монстранции на месте вырученныя за оныя деньги обратить на покупку дарохранительниц, к. 1 Рапортъ настоятеля Супрасльскаго монастыря Никодима Марциновскаго в Литовскую Греко-Унитскую Духовную Консисторию от 20 X 1836 г.

¹⁶ *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданья Императорскою Академиею Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. III, 15.

¹⁷ LVIA Vilnius ф. 605, оп. 1, д. 2499 Дело о дискосах, звездах, копиях, дарохранительницах, к. 258 Рапортъ Льва Маркевича в Литовскую Греко-унитскую Духовную Консисторию от 3 III 1837 г.

¹⁸ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 2499 Дело о дискосах, звездах, копиях, дарохранительницах, к. 202 Рапортъ Бельскаго благочиннаго протоиерея Адама Костыщевича в Литовскую Греко-Унитскую Духовную Консисторию от 18 II 1837 г.

Po ponownym wprowadzeniu do świątyni unickich ikonostasów z carskimi wrotami pojawił się w niektórych cerkwiach, wynikający z niewiedzy, problem wchodzenia przez nie osób świeckich. W tej sytuacji biskup Antoni 10 lipca 1837 roku polecił konsystorzowi wydanie rozporządzenia surowo zakazującego wchodzenia przez carskie wrota osobom świeckim i służbie cerkiewnej, uświadamiając, że dozwolone jest to tylko przez drzwi boczne¹⁹. 13 lipca konsystorz poinformował o tym dziekanów, których zobligowano do przekazania powyższego rozporządzenia duchowieństwu²⁰. Przełożony klasztoru w Supraślu, Nikodem Marcinowski, poinformował o tym braci zakonnych w sierpniu 1837 roku²¹.

W 1837 roku konsystorz polecił likwidację bocznych ołtarzy, Nikodem Marcinowski rozporządzenie to ogłosił ośmiu zakonnikom²². Zgodnie z tym poleceniem zdemontowano, bez uszkodzania ścian, dwa boczne ołtarze, niepołączone z elementami konstrukcyjnymi, pozostawiając jedynie ikony z piękną sztukaterią. Proszono natomiast o niedemontowanie pozostałych czterech²³. Ołtarze ku czci Chrystusa i Bazylego Wielkiego oraz Matki Bożej z ołtarzem Jana Teologa były w ścisłym związku, po dwa, ze sobą i z dwoma filarami podtrzymującymi kopułę. Ołtarze te stanowiły dzieło znamienitych mistrzów, z piękną snycerką, pozłocnymi kolumnami i rzeźbieniami. Zaslaniały filary i stanowiły jednocześnie ozdobę wnętrza. W związku z tym Nikodem Marcinowski prosił konsystorz i biskupa Antoniego o ich pozostawienie, głównie jako elementów konstrukcyjnych²⁴.

Do prośby władze diecezjalne i biskup Antoni ustosunkowali się pozytywnie. W cerkwi monasterskiej w Supraślu pozostawiono boczne ołtarze. Potwierdzają to zachowane fotografie wnętrza świątyni sprzed pierwszej wojny światowej. Nikodem Marcinowski zapewniał, że w cerkwi monasterskiej w Supraślu nie

¹⁹ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 2840 Дело о воспрещении мирянам входить в царские врата, к. 2 Епископ Антоний в Литовскую Греко-Унитскую Духовную Консисторию от 10 VII 1837 г.

²⁰ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 2840 Дело о воспрещении мирянам входить в царские врата, к. 3-4 Заседание Литовской Греко-Унитской Духовной Консистории от 10 VIII 1837 г.

²¹ Podpisali się inspektor szkoły – *ijeromonach* Mikołaj, nauczyciele Jozafat Homolnicki, *ijeromonach* Feliks, *ijeromonach* Sylwester, *ijeromonach* Benedykt Filipowicz (w języku polskim podpisał się ksiądz Kazimierz Turowski) i *ijerodiakon* Gedeon Puzkarski. LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 2840 Дело о воспрещении мирянам входить в царские врата, к. 52 Рапорт настоятеля Супраслького монашера Никодима Марциновскаво в Литовскую Греко-Унитскую Духовную Консисторию от 26 VIII 1837 г. LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 2840 Дело о воспрещении мирянам входить в царские врата, к. 52 Рапорт настоятеля Супраслького монашера Никодима Марциновскаво в Литовскую Греко-Унитскую Духовную Консисторию от 26 VIII 1837 г.

²² LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 2245 Дело о упразднении боковых престолов, к. 1 Епископ Литовский Иосиф в Литовскую Греко-Унитскую Духовную Консисторию от 27 XI 1836 г.

²³ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 2245 Дело о упразднении боковых престолов, к. 105 Рапорт настоятеля Никодима Марциновского в Литовскую Греко-Унитскую Консисторию от 5 II 1837 г.

²⁴ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 2245 Дело о упразднении боковых престолов, к. 105 Рапорт настоятеля Никодима Марциновского в Литовскую Греко-Унитскую Консисторию от 5 II 1837 г.

praktykowano już mszy czytanych, a codziennie odprawiana była na ołtarzu za ikonostasem Święta Liturgia śpiewana w obrządku greckowschodnim²⁵.

Pierwsze rozporządzenie w sprawie usunięcia organów w cerkwiach unickich, zgodnie z poleceniem biskupa, konsystorz wydał 21 kwietnia 1834 roku²⁶. Początkowo go nie egzekwowano, stąd i nie było przestrzegane. Liberalnie do sprawy organów podszedł, wizytując latem 1834 roku świątynie unickie w obwodzie białostockim, także biskup Józef Siemaszko.

12 czerwca 1835 roku konsystorz zakazał praktykowania muzyki instrumentalnej w świątyniach unickich i polecił usunięcie organów ze wszystkich cerkwi²⁷. Nikodem Marcinowski w raporcie z 26 kwietnia 1836 roku pisał, że już prawie nie były wykorzystywane, co uniemożliwił osobiście, wydając polecenie wymontowania części instrumentu. Całkowitego demontażu organów, w oczekiwaniu na kupca, nie dokonano. Ojciec Nikodem zapewniał, że nastąpi to jeszcze przed upływem ustalonego przez biskupa terminu, ale dopiero jeśli nie zgłosi się nabywca. Organista w cerkwi monasterskiej w Supraślu pochodził z rodziny służby cerkiewnej. Po wyeliminowaniu muzyki instrumentalnej został psalmistą²⁸.

Biskupa Józef Siemaszko, poczynając od 1834 roku, zbierał od kleru białego, zakonnego oraz ważnych dostojników deklaracje, w których wyrażali zgodę na przyłączenie się do Cerkwi prawosławnej i subordynacji wobec władz duchownych. Od 1838 roku takie oświadczenia już zaczęto egzekwować. Duchowni dekanatu białostockiego podpisali oświadczenia do czerwca 1838 roku, z wyjątkiem księży, z Nowego Dworu – Bartłomieja Zubelewicza i z Supraśla – Kazimierza Turowskiego²⁹, oraz parocha z Wasilkowa.

Na początku 1839 roku sytuacja w obwodzie białostockim, po zająsciach jesienią 1838 roku w dekanacie bielskim, nie budziła już większego niepokoju władz duchownych. Spośród duchowieństwa zgody na przyłączenie się do Cerkwi prawosławnej nie zadeklarowali już tylko Antoni Sosnowski i dwóch starszusków, którzy nie kierowali parafiami i nie byli w stanie zaszkodzić sprawie, tym bardziej że ich synowie, także duchowni, oświadczenia takie złożyli. Niepokoju nie budzili również sami wierni.

²⁵ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 2245 Дело о упразднении боковых престо Делo о упразднении боковых престолов, к. 105-106 Рапорт настоятеля Никодима Марциновского в Литовскую Греко-Унитскую Консисторию от 5 II 1837 г.

²⁶ LVIA Vilnius, ф. 634 Литовская Греко-Униатская Консистория, оп. 3. д. 375 Материалы относящиеся к Литовской Греко-Униатской Консистории, к. 1 Рапортъ Бельского благочиннаго протоиерея Адама Костыщевича в Литовскую Греко-Унитскую Духовную Консисторию от 1 VIII 1838 г.

²⁷ *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданья Императорскою Академіею Наукъ по завещанию автора.* 1883. Т. III, 265.

²⁸ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 2485 Дело о уничтожении органов, к. 29 Рапорт настоятеля Никодима Марциновского в Литовскую Греко-Унитскую Консисторию от 27 IV 1836 г.

²⁹ РГИА в Санкт Петербурге, ф. 824 Беларусско-Литовская Духовная Коллегія, оп. 2, д. 348 Росписки греко-униатского духовенства о переходе в православие по Белостокской благочинии, к. 1.

12 lutego 1839 roku na soborze w Połocku proklamowany został akt zjednoczenia, podpisany przez wszystkich uczestników – *soborny akt o wossojedenii* unitów z prawosławną Cerkwią [Орловский 1903, 54-55].

26 lutego 1839 roku biskup Józef Siemaszko wręczył podpisany akt i prośby na ręce oberprokuratora Świętobliwego Synodu, Mikołaja Protasowa. Po aprobacie Synodu i akceptacji Mikołaja I 30 marca 1839 roku na pełnym zebraniu Synodu uroczystie poinformowano o tym Józefa Siemaszkę. 30 marca to data oficjalnego powrotu unitów do prawosławia. Akt przyłączenia Cerkwi unickiej do prawosławnej w diecezji litewskiej nie od razu został ogłoszony publicznie [Орловский 1903, 55].

Dziedkanów zobowiązano do powiadomienia o tym podległych duchownych³⁰. Oficjalną informację o zjednoczeniu Cerkwi greckounickiej z prawosławną car polecił 1 października 1839 roku podać do wiadomości publicznej. Ponad 1,5 miliona unitów stało się prawosławnymi, z czego w obwodzie białostockim mieszkało około 65 tysięcy³¹, w sąsiadującej z nim guberni grodzieńskiej prawie 500 tysięcy, a w diecezji litewskiej około 850 tys. [Киприанович 1894, 45].

Po dokonaniu zmian w świątyniach i w liturgice zaczęto wycofywać unickie *antiminsy*³², zastępując je synodalnymi. Na unickich pisano: *Bożiju miłostiju i Światoho Rimskoho Apostolskoho Prestoła blahodatiju* i imię wyświęcającego biskupa. Wykonywano je nie zawsze z odpowiedniego materiału. Nowe były jedwabne i zaopatrzone w relikwie świętych³³. Do początku sierpnia 1840 roku *antiminsy* poświęcono zgodnie z prawosławną zasadą [Орловский 1903, 123], a Józef Siemaszko polecił rozdać je cerkwiom parafialnym i monasterskim³⁴. Do lipca 1842 roku unickie *antiminsy* wycofane zostały ze wszystkich świątyń³⁵.

Do 1841 roku w granicach diecezji litewskiej pozostało sześć męskich klasztorów, w tym Zwiastowania w Supraślu (Świętej Trójcy w Wilnie, Świętej Trójcy w Byteniu, Świętej Trójcy w Torokaniach, Świętej Trójcy w Pożajsku św.św. Borysa i Gleba w Grodnie oraz żeńskie, grodzieński i wolniański,

³⁰ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 3802 Копии выходящих писем от викарного епископа Антония, к. 129 Епископ Антоний обер-прокурору Святейшего Синода от 16 V 1839 г.

³¹ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 3665 Ведомость о белом духовенстве за 1838 год, к. 375-376 Ведомость с 1838 года сколько в деканате Бельском исповедающихся и не исповедающихся за 1838 год составил Бельский благочинный Адам Костыцевич; LVIA Vilnius, ф. 605, оп.1, д. 3665 Ведомость о белом духовенстве за 1838 год, к. 297, к. 300-301 Ведомость о людях исповедавшихся и несповедавшихся за 1838 год составил Белостокский благочинный протоиерей Лев Маркевич.

³² *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданныя Императорскою Академиею Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. II, 540-541.

³³ *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданныя Императорскою Академиею Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. III, 503.

³⁴ *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданныя Императорскою Академиею Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. II, 536, 537.

³⁵ *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданныя Императорскою Академиею Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. III, 664-665.

i *drewleprawosławne*, Świętego Ducha w Wilnie, Zaśnięcia Matki Bożej w Pożajsku i Świętego Ducha w Surdegach).

Arcybiskup Józef zabiegał o odpowiednie uposażenie monasterów w swojej diecezji. Pisał, że na Litwie, gdzie jest tak drogie utrzymanie, klasztory nie będą w stanie utrzymać się z dobrowolnych ofiar. W tej sytuacji zabiegał o zaliczenie monasteru w Supraślu do pierwszej bądź drugiej grupy, bez oglądania się na to, że w innych diecezjach byłby zakwalifikowany do trzeciej. Twierdził, że ich niedofinansowanie bądź sklasyfikowanie jako tzw. pozaetatowe może doprowadzić do zamknięcia. W związku z tym, aby je zachować, konieczne stało się zaliczenie monasterów do powyższych grup. Mnisi w klasztorach bazylikańskich byli przyzwyczajeni do dobrego wikt. 50 rubli przydzielone zakonnikom monasterów trzeciej klasy i pozaetatowym, w sytuacji kiedy utracili prawie wszystkie dochody z nabożeństw, stanowiło teraz skromne uposażenie. Mnichom przebywającym w takich monasterach w diecezji litewskiej arcybiskup prosił o dodanie jeszcze 25 rubli³⁶. W styczniu 1842 roku ustalono uposażenie monasterów w guberniach zachodnich. Supraski zakwalifikowano do drugiej grupy z uposażeniem 2220 rubli, zbieżnym z tym, jakie wyznaczyły władze pruskie po konfiskacie majątku klasztorowego [Далматов 1892, 418]. W 1842 roku państwo wzięło na siebie ciężar utrzymania duchowieństwa, służby cerkiewnej i świątyń.

We wrześniu 1842 roku z polecenia Świętobliwego Synodu Józef Siemaszko rozdysponował dochody monasterów diecezji litewskiej, w tym i supraskiego³⁷. Wydzierżawienie pomieszczeń klasztornych fabrykantowi Zachertowi było źródłem wielu problemów. Dałmатов pisał, że archimandrytę Nikodema Marcinowskiego przyprawiły one wręcz o ślepotę.

16 października 1822 roku zakazano przyjmowania do zakonu bazylianów osób wyznania rzymskokatolickiego. W Prowincji Litewskiej jednak zakaz ten nie był respektowany aż do 9 października 1827 roku, do ukazania się kolejnego rozporządzenia [Киприанович 1894, 18-19].

Ważnym postanowieniem, służącym odlatynizowaniu zgromadzeń zakonnych, było rozporządzenie Greckounickiego Kolegium Duchownego z 28 sierpnia 1828 roku, na mocy którego, z inicjatywy Józefa Siemaszki, zezwolono bazylianom pierwotnie rzymskokatolickiego obrządku do niego powrócić [Орловский 1903, 70].

Zgromadzenie w ciągu pół roku opuściło wtedy około 200 zakonników, pozostało 342. Była to na ogół grupa najlepiej wyedukowana, przez co bazylianie ponieśli duże straty intelektualne.

³⁶ *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданья Императорскою Академиею Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. III, 183-184.

³⁷ Archimandryta otrzymał łącznie z wyżywieniem 250 rubli, piętnastu zakonników po 25 rubli, resztę przeznaczono na ogólne wydatki monasteru. *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданья Императорскою Академиею Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. III, 681, 703-705.

Przełożony klasztoru w Supraślu, Nikodem Marcinowski odtworzył wykaz imienny bazylianów³⁸ z Supraśla, którzy powrócili na rzymski katolicyzm. Jednocześnie informował, iż nikt z parafian supraskich nie przeszedł na obrządek łaciński. Lista zawierała³⁹ 34 nazwiska⁴⁰. Była to spora liczba, zważywszy, że w 1838 roku w monasterze supraskim przebywało 8 zakonników i 1 pokutnik. W porównaniu do innych klasztorów bazylikańskich Supraśl opuściła wyjątkowo duża grupa zakonników⁴¹.

Bazylianie opornie przyjmowali zmiany zaprowadzane przez biskupa Józefa Siemaszkę, zmierzające w kierunku restytucji prawosławia, część ich w ogóle nie zaakceptowała. Opowiadali się za latynizacją obrządku i polonizacją. Środki podejmowane z inicjatywy biskupa Józefa Siemaszki (zezwolenie na powrót do obrządku łacińskiego, skasowanie godności prowincjała, podporządkowanie klasztorów władzy konsystorza, nałożenie na Jozafata Żarskiego obowiązku rewizji klasztorów, zmniejszenie liczby klasztorów itd.) nie przyniosły od razu zamierzonych efektów. Sam biskup Józef nie dążył do zlikwidowania zgromadzenia zakonnego, ale jego przekształcenia, zgodnie z zasadami Cerkwi prawosławnej [Орловский 1903, 116-117].

Jednym z powodów oponowania bazylianów były o wiele mniej surowe warunki w zgromadzeniu bazylianów niż w monasterach prawosławnych. Potwierdzają to prawa dane supraskim bazylianom w 1687 roku przez metropolitę Cypriana Żochowskiego w obecności *ktitora*. Zakonnicy mogli jeść mięso w niedziele, wtorki i czwartki, a w poście rybę, pić piwo, miód i wódkę, odwiedzać rodzinę, nie wykonywali prac fizycznych typu rąbanie drwa czy palenie w piecu itp. Archimandryta miał obowiązek zadbać o włoski ogród, stawy, muzykantów [Далматов 1892, 180-181]. Zakonnicy mieli prawo w każdej sytuacji skarżyć się do metropolity.

Biskup Józef Siemaszko zdawał sobie sprawę z prołacińskiej postawy bazylianów. Chcąc szczegółowo zapoznać się z sytuacją w poszczególnych

³⁸ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 3170 Дело о уволенных на Латинский обряд монашествующих Базыльянского Ордена, к. 18 Рапорт настоятеля Супрасльскаго монастыря Никодима Марциновскаго в Литовскую Греко-Унитскую Духовную Консисторию от 18 VII 1838 г.

³⁹ Bazyli Brynk, N (imienna nie udało się ustalić) Butrymowicz, Andrzej Sieczkowski, Konstanty Sandowicz, Jowenali Sandowicz, Faustyn Czarniekiewicz, Andrian Falkowski, Aleksy Jarkowski, Paweł Jachowicki, Michał Chrułkiewicz, Arkadiusz Kłosowski, N (imienna nie udało się ustalić) Kujalowicz, Walerian Kuczyński, Maksymilian N (nazwiska nie udało się ustalić), N (imienna nie udało się ustalić) Łutkiewicz Jason Łosowski Melecjusz Maksymowicz, Marcin Paszkiewicz, N (imienna nie udało się ustalić) Patelczyc, Ambroży Parmanowski, Piotr Szpakowski, Ignacy Szmigielski, Mikołaj Skrobowski, Hipacy Soroka, Józef Szymkiewicz, N (imienna nie udało się ustalić) Sokolowski, N (imienna nie udało się ustalić) Ropowski, N (imienna nie udało się ustalić) Trzaskowski, Innocenty Tokarzewski, Gabriel Zdanowicz, Teodor Zwirydowski, Fabian Lubieszewski, Bazyli Błażewicz, N (imienna nie udało się ustalić) Fortman

⁴⁰ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 3170 Дело о уволенных на Латинский обряд монашествующих Базыльянского Ордена, к. 34 Spis z Greko-Unickiej Litewskiej Diecezji zakonników powróconych w rzymski obrządek.

⁴¹ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 3665 Ведомость о белом духовенстве за 1838 год, к. 445-446 Ведомость о монашествующих мужского пола за 1838 г.

klasztorach, 16 lutego 1837 roku prosił przełożonych monasterów o przysłanie opinii o każdym z zakonników, z uwzględnieniem ich lojalności, stosunku do nabożeństw w obrządku greckowschodnim i tego, czy potrafią je prawidłowo odprawiać. Biskup tłumaczył, że chce mieć te opinie pod ręką na wypadek mianowania ich na różne stanowiska.

Zakonnicy z Supraśla nie stawiali oporu, wpływ na to miał w dużej mierze zarządzający klasztorem Nikodem Marcinowski, który już w 1837 roku podpisał deklarację zgody na przyłączenie się do prawosławia. Podczas pobytu w Supraślu w 1834 roku Józef Siemaszko pisał, że zachowany tam ikonostas sprawił, iż szybko dostosowano cerkiew do nabożeństw w obrządku greckowschodnim, a w 1837 roku odprawiono Świętą Liturgię, podczas której śpiewali uczniowie miejscowej szkoły [Далматов 1892, 414-415].

Nikodem Marcinowski, przełożony klasztoru w Supraślu, opinie o podległej braci zakonnej⁴² wystawił 19 marca 1837 roku. Spośród siedmiu zakonników o czterech pisał, że opowiadają się całkowicie po stronie obrzędowości greckowschodniej, znają prawidłowy tok nabożeństw i zgodnie z nim je odprawiają (Mikołaj Siadkowski, Sylwester Troszczyński, Feliks Kizlewicz i Gedeon Puszkarski), Jozafat Homolnicki był dobrze zapoznany z obrządkiem greckowschodnich nabożeństw i odprawiał je prawidłowo, do prawosławia nastawiony był dość dobrze, tak samo i Mateusz Nowodworski. Najślabszym stronnikiem prawosławia w klasztorze był Benedykt Filipowicz. W nabożeństwach greckowschodnich orientował się dość dobrze, potrafił je także odprawiać, aczkolwiek niechętnie⁴³.

Wcześniej, w 1835 roku, jeden z zakonników supraskich, wspomniany już Nowodworski, prosił o zgodę na wyjazd do Galicji, skąd pochodził. Nikodem Marcinowski jeszcze w raporcie z marca 1837 roku wymienił zakonnika w wykazie braci w Supraślu [Далматов 1892, 416]. 19 kwietnia 1838 roku Mateusz Nowodworski był już w klasztorze we Włodzimierzu Wołyńskim⁴⁴.

⁴² W monasterze supraskim przebywało siedmiu zakonników. Wszyscy mieli przydzielone funkcje. Najstarszy był Mikołaj Siadkowski, lat 44, doktor filozofii, inspektor Powiatowej Szkoły Duchownej w Supraślu i nauczyciel języków polskiego, cerkiewnosłowiańskiego i rosyjskiego. Według oceny przełożonego był dobrym nauczycielem. Kolejny zakonnik, Jozafat Homolnicki, miał 38 lat. Prowadził zajęcia z geometrii i arytmetyki. Sylwester Troszczyński, lat 35, nauczyciel w szkole parafialnej, został oceniony przez proboszcza jako dobry pedagog. Benedykt Filipowicz, lat 34, zarządzał sprawami parafii supraskiej. Mateusz Nowodworski, lat 34, pełnił funkcję kaznodziei w monasterze, Feliks Kizlewicz, lat 29 lat, katecheta, uczył także łaciny i śpiewu cerkiewnego. Najmłodszy zakonnik, Gedeon Puszkarski, lat 28, prowadził księgowość klasztorną. LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 3357 Дело о доставлении Г. Епархияльному Епископу сведений о степени благонадежности и способности монашествующих, к. 2 Литовскаго Греко-Унитскаго Епископа Иосифа Литовской Г.У. Консистерии от 16 II 1837 г.

⁴³ LVIA Vilnius, ф. 605, оп. 1, д. 3357 Дело о доставлении Г. Епархияльному Епископу сведений о степени благонадежности и способности монашествующих, к. 67-68 Рапортъ настоятеля Никодима Марциновскаго в Литовскую Греко-Унитскую Консистерию от 19 III 1837 г.

⁴⁴ *Копия записки, найденной при исправлении престола Владимиро-Волинскаго в стекляной баночке закопуренной сверху и вложенной в кирпичный престол вместе с отдельно вложенными мощами.* W: ЛЕВ 1890, nr 32. Вильна 1810, 260.

Przez jakiś czas przebywał także w monasterze w Poczajowie i dopiero stamtąd przeniósł się do Galicji [Chotkowski 1898, 203].

Józef Siemaszko uważał, że Nikodem Marcinowski dobrze wywiązuje się z powierzonych mu zadań, stąd wystąpił w 1837 roku o nadanie mu godności archimandryty, co nastąpiło w 1838 roku⁴⁵.

Archimandryta Mikołaj Dałmatow, autor monografii supraskiego monasteru, nie znalazł w jego archiwum dokumentów, które informowałyby o sprzeciwie wobec zaprowadzanych zmian w obrzędowości i we wnętrzach świątyni. Wszyscy zakonnicy dali także *podpiski* [Да́лматов 1892, 416-417].

Dałmatow przytoczył jedynie zasłyszaną od duchownego staruszka informację o emocjach, jakie wśród parafian supraskich wywołało usunięcie organów. Parafianie przed zdjęciem bocznych ołtarzy i usunięciem organów (nie nastąpiło to jednocześnie – przyp. I.M.) tłoczyli się w świątyni, która dzień i noc była otwarta. Przez parę dni grano prawie bez przerwy na organach. A lud leżał krzyżem i śpiewał pieśni z *Bohohtasnika* [Да́лматов 1892, 416-417]. Jeszcze inną opowieść, związaną z zamurowaniem monstrancji w ścianie skarbczyka, ponad częścią ołtarzową, przytoczył Józef Maroszek. Świecące od niej promienie przebijały przez tynki na zewnętrznej ścianie prezbiterium świątyni [Maroszek 1996, 23].

Archiwalia nie potwierdzają tego, ale nie potwierdzają także opowieści o prawosławnym mnichach, wypędzonych, jak głosi miejscowy przekaz, z monasteru w latach 30. XVII wieku, którzy z ogromnym żalem i bólem żegnali opuszczaną świątynię, zabierając ze sobą to, co było dla nich najcenniejsze – utensylia i księgi cerkiewne.

Prawosławne zwyczaje do monasterów wprowadzono stopniowo. Nie było przymusu noszenia *riias* i *kłobuków*, zapuszczania brody. Zastosowano wobec zakonników taką samą zasadę jak wobec kleru świeckiego. Nie spieszył się z tym i Nikodem Marciniowski. Poprosił biskupa o pozwolenie na noszenie stroju prawosławnego zakonnika dopiero w 1849 roku. Wcześniej, w 1844 roku, prosił o to dla trzech *ijeromonachów*. Bracia suprascy nie zrezygnowali tylko ze spożywania mięsa. Tak było nawet w czasach Dałmatowa, co ten próbował tłumaczyć dosyć zabawnie, że brakowało ryb [Да́лматов 1892, 416-417].

Po kasacie unii w diecezji litewskiej najdłużej zmianom opierali się właśnie bazylianie. Środki, które miały temu zapobiegać, nie odnosiły skutku. Najbardziej zacięty opór stawiali zakonnicy klasztoru w Byteniu. Arcybiskup Józef Siemaszko polecił przenosić ich do innych klasztorów, często na gorsze uposażenie. Najbardziej opornym zakazywał odprawiania nabożeństw. W tej sytuacji zmniejszano im zapłatę do sześciu rubli rocznie. Takim osobom przydzielano nawet prace fizyczne (bazylianie nigdy nie pracowali fizycznie, możliwe, że wynikało to z ich szlacheckiego pochodzenia – przyp. I.M.). Środki

⁴⁵ *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданья Императорскою Академією Наукъ по завещанию автора. 1883. Т. II, 74.*

te nie zawsze okazywały się skuteczne. Dlatego biskupowi zaproponowano, w razie konieczności, czasowe wysyłanie zakonników do wielkoruskich monasterów, w celu bliższego poznania greckowschodniego obrządku, a w skrajnych przypadkach nawet usunięcie, w porozumieniu z oberprokuratorem Świętobliwego Synodu, ze stanu duchownego [Орловский 1903, 116-117].

Nielicznych zakonników z diecezji litewskiej, którzy jeszcze latem 1840 roku nie podpisali deklaracji, przeniesiono do dawna prawosławnego monasteru w Działowie (po dwóch zakonników z klasztorów pozajskiego i torokańskiego)⁴⁶. Dawne bazylianeki wileńskie, mocno zlatynizowane i spolonizowane, uznane za *nieprawomyślne*, decyzją z 7 czerwca 1840 roku postanowiono przenieść do monasteru wolniańskiego⁴⁷.

W maju 1841 roku w guberni grodzieńskiej (do której w 1842 roku przyłączono obwód białostocki) pozostało dziesięciu *nieprawomyślnych* zakonników, w klasztorze torokańskim i byteńskim.

Stanowisko, jakie zajęli bazylianie wobec przemian w Cerkwi unickiej i powrotu do prawosławia, wynikało głównie z pełnej ich latynizacji i polonizacji [Орловский 1903, 120]. Natomiast stanowisko bazylianów supraskich wobec restytucji prawosławia było odbiciem postawy ich przełożonego, Nikodema Marcinowskiego.

Bibliografia

Źródła

Archiwa

Rossijskij Gosudarstvennyj Istoričeskij arhiv v Sankt-Peterburge [Российский Государственный Исторический Архив в Санкт-Петербурге]

f. 797 Kancelariâ ober-prokurora Sinoda [ф. 797 Канцелярия обер-прокурора Синода]

f. 824, op. 2, d. 348 [ф. 824, оп. 2, д. 348]

Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas Vilnius

f. 634 Litovskaâ greko-uniatskaâ konsistoriâ [ф. 634 Литовская греко-униатская консистория]

f. 634, op. 1, d. 4 [ф. 634, оп. 1, д. 4]

f. 634, op. 3, d. 375 [ф. 634, оп. 3, д. 375]

f. 605 Vilenskaâ Pravoslavnaâ Konsistoriâ [ф. 605 Виленская Православная Консистория]

f. 605, op. 1, d. 2245 [ф. 605, оп. 1, д. 2245]

f. 605, op. 1, d. 2487 [ф. 605, оп. 1, д. 2487]

f. 605, op. 1, d. 2499 [ф. 605, оп. 1, д. 2499]

f. 605, op. 1, d. 2840 [ф. 605, оп. 1, д. 2840]

f. 605, op. 1, d. 3170 [ф. 605, оп. 1, д. 3170]

⁴⁶ *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданныя Императорскою Академиею Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. II, 159.

⁴⁷ *Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданныя Императорскою Академиею Наукъ по завещанию автора*. 1883. Т. III, 522-523.

- f. 605, op. 1, d. 3357 [ф. 605, оп. 1, д. 3357]
 f. 605, op. 1, d. 3665 [ф. 605, оп. 1, д. 3665]
 f. 605, op. 1, d. 3802 [ф. 605, оп. 1, д. 3802]

Źródła drukowane

Zapiski Iosifa Mitropolita Litovskago izdannyyâ Imperatorskoï Akademiei Nauk" po zavešaniû avtora. 1883. T. I-III. Sankt Peterburg: Tipografiâ Imperatorskoj Akademii Nauk" [*Записки Иосифа Митрополита Литовскаго изданныя Императорскою Академиею Наукъ по завещанию автора.* 1883. Т. I-III. Санкт Петербург: Типография Императорской Академии Наукъ.

Literatura

- Chotkowski Władysław. 1898. *Dzieje zniweczenia Świątej Unii na Białorusi i Litwie w świetle pamiętników Siemaszki.* Kraków: Spółka Wydawnicza Polska.
- Cubrzyńska-Leonarczyk Maria. 1993. *Oficina supraska 1695-1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów.* Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Cubrzyńska-Leonarczyk Maria. 1996. *Katalog druków supraskich.* Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Czyżewski Przemysław. 2010. *Kościół unicki w powiecie grodzieńskim w końcu XVIII wieku W: Śladami unii brzeskiej.* Red. Dobrowolski R., Zemło M. Lublin-Supraśl: Acta Collegia Suprasliensis: 179-212.
- Jarozewicz-Pieresławcew Zoja. 1998. *Supraskie druki cyryliczne. W: Białoruskie Zeszyty Historyczne.* Red. Mironowicz E. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne. Nr 10: 24-30.
- Dalmatov Nikolaj. 1892. *Suprasl'skij Blagovešenskiy Monastyr. Istoričesko-statističeskoe opisanie.* S. Peterburg: Tipografiâ Svâtejšego Sinoda [Далматов Николай. 1892. *Супрасльскій Благовещенскій Монастыр. Историческо-статистическое описание.* С. Петербург: Типография Святейшего Синода].
- Kumor Bolesław. 1998. *Geneza i zawarcie Unii Brzeskiej. W: Unia Brzeska z perspektywy czterech stuleci.* Red. Gajek J.S., Nabywaniec S. Lublin: Wydawnictwo KUL: 27-55.
- Kіprianovič Grigorij. 1894. *Vysokopreosvâšennyj Iosif Semaško mitropolitlitovskij i vilenskiy. Očerki ego žizni i deâtel'nosti po vozsoedineniû zapadnorusskikh uniatov s pravoslavnoï cerkoviû v 1839 g.* Vil'no: Tipografiâ I. Vлітмовіча [Киприанович Григорий. 1894. *Высокопреосвященный Иосиф Семашко митрополит литовский и виленский. Очерк его жизни и деятельности по воссоединению западнорусских униатов с православною церковию в 1839 г.* Вильно: Типография И. Блюмовича].
- Marceluk Polikarp. 2012. *Bazylianie w Kościele unickim i ich misja ludowa, W: Dziedzictwo unii brzeskiej.* Red. Dobrowolski R., Zemło M. Lublin-Supraśl: Acta Collegia Suprasliensis: 59-80.
- Maroszek Józef. 1996. *Dziedzictwo unii kościelnej w krajobrazie kulturowym Podlasia 1596-1996.* Białystok: Regionalny Ośrodek Studiów i Ochronie Środowiska Kulturowego w Białymstoku.
- Marozava Svätłana. 2001. *Uniackaâ carkva ū ètnakul'turnym razviciâ Belarusi(1596-1839 gady).* Grodna: Grodzenskaga dzâržaŭnaga ũniversiteta imâ Ānki Kupaly [Марозава Святлана. 2001. *Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596-1839 гады).* Гродна: Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы].
- Mironowicz Antoni. 1991. *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku.* Białystok: Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku.
- Orlovskij Evstafij. 1903. *Sud'by pravoslaviâ v svâzi s istoriei latinstvai unii v Grodnenskoj gubernii v XIX stoletii (1794-1900).* Grodna: Gubernskaâ Tipografiâ [Орловскій

- Евстафий. 1903. *Судьбы православия в связи с историею латинства и унии в Гродненской губернии в XIX столетии (1794-1900)*. Гродна: Губернская Типография].
- Radwan Marian. 2004. *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim 1796-1839*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Sahanowicz Hienadz. 2002. *Historia Białorusi od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Tomalska Joanna. 2010. *Unickie ikony na Podlasiu w XVII-XVIII wieku*. W: *Śladami unii brzeskiej*. Red. Dobrowolski R., Zemło M. Lublin-Supraśl: Acta Collegia Suprasliensis: 559-576.
- Wereda Dorota. 2003. *Bazylianie w unickiej diecezji brzeskiej XVIII wieku*. W: *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. Red. Mironowicz E. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne nr 19: 110-125.
- Wizytacje cerkwi unickich dekanatu nowodworskiego diecezji supraskiej 1804 roku*. 2009. Red. Borowik P., Ryzewski G. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne.
- Załęski Wojciech. 2010. *Losy unickiego ikonostasu z bazyliki pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Supraślu*. W: *Śladami unii brzeskiej*. Red. Dobrowolski R., Zemło M. Lublin-Supraśl: Acta Collegia Suprasliensis: 587-610.

Summary

MONASTERY IN SUPRAŚL (FROM THE UNION TO ORTHODOXY)

The Monastery in Supraśl was founded as an Orthodox one in the late fifteenth century. Initially the monks opposed the Union. The Monastery subordinated to the uniate rules in 1635, it then became one of the most significant Basilian centers in the Republic of Poland. Over time, the Basilians increasingly succumbed to Romanization and Polonization. Consequently, Latin altars (main and side ones), pulpit, confessional, stoup, instrumental organs and Latin devotional articles were installed in the Supraśl Orthodox Monastery. The restitution of the Orthodox Church was preceded by several years of preparation. One of the taken measures was the opening of a school in 1834 in Supraśl that provided education in the spirit of sympathy for Orthodoxy. The changes to the interior of the Orthodox Church in Supraśl involved the decoration of the altar according to the Eastern Greek rite, the removal of the side altars and the prohibition of instrumental music. Due to the preserved iconostasis the church was quickly adapted for the needs to celebrate the liturgy according to the Eastern Greek rite; the choir was created by the students from the local school. In 1828, the Basilians who came from the Latin rite were allowed to return to it. Thirty four monks left the Monastery in Supraśl, and only eight remained. The Basilian resistance against the restitution of the Orthodox Church was the result of their Romanization and Polonization. In contrast, the position taken by the Basilians from Supraśl reflected the attitude of their superior, Nikodem Marcinowski.

Kontakt z Autorką:
i.matus@wp.pl